

Adalék a kritikai szocializmuskritikához

Megértem Trencsényi László vágyakozását kritikai szocializmuskritikára (Iskolakultúra, 2002. 11.), mert magam is vágyom mindenféle kritikai kritikára. Különösen most, amikor tort ül az öntelt igénytelenség, a pökhendi tudatlanság, a történelem konyhakész, előemésztett leegyszerűsítése, amikor politikusok akarják meghatározni, hogy ezentúl mi, hogyan történt egy nemzet életében, és erre jó pénzért bértollnokokat is találnak valamikori értelmiségiek személyében.

A higgadt és tárgyilagos elemzésnek nincs keletje, nem lehet a dolgokat úgy elmondani, ahogyan történtek, mert rögtön röpül a vád, hogy a mesélő ide húz vagy oda húz – és még szerencse, ha emberi tisztességét nem kérdőjelezi meg. Megértem tehát Trencsényi Lászlót – ha nem is értek vele egyet mindenben, és úgy vélem, hogy helyenként idealizál. Nem akarok azonban abba a hibába esni, hogy általános – és ezért semmitmondó – megállapításokkal próbálom írása hitelét gyengíteni, ezért pontosan megjelölöm a helyet: *Gáspár László* szentlőrinci kísérlete. Az én szememben ez nem „pedagógiai hősköltemény”, mint ahogy – kimondatlanul, de érezhetően – Trencsényi vélekedik róla. Abban persze tökéletesen igaza van, hogy neveléstörténész szerző ne írjon úgy senkiről, hogy nem dolgozza föl az összes meglévő forrást. Nem a neveléstörténész felmentéséül szánom hát kijelentésemet, de meggyőződése, hogy „a szentlőrinci iskolakísérlet könyvespolcnyi kéziratok dokumentumanyaga” vagy „az iskola tananyagai” nem adnak hű képet arról, mi is történt Szentlőrincen. Megpróbálok hát egy elemmel, a magam tapasztalatával hozzájárulni ahhoz, hogy legalább ebben az egy dologban közelebb jussunk a Trencsényi vágyta kritikai szocializmuskritikához.

Akárcsak a magyar közoktatás jobbításán ügyködök vagy az után csak vágyakozók közül sokan, a hetvenes években magam is elzarándokoltam néhányszor egy-egy napra Szentlőrincre, mígnem egyszer lehetőségem nyílt, hogy ott töltsék egy hetet. Az egyhetes és az egynapos ott-tartózkodás közötti óriási különbséget nem az időtartam adta, hanem valami egészen más. Az egynapos vendéget szorosan ölelte a minden lépésére ügyelő gondoskodás, oda ment, ahova vitték, azt látta, amit mutattak. Az egyhetesre nem volt energia vigyázni, előbb-utóbb megfeledeztek róla, bóklászhatott egyedül és beleshetett a zugokba. Az egynapos vendégeknek megmutatták a dolgok színét, az egyhetes megláthatta a dolgok visszaját. Valószínűleg ez történt a *Gulyás*-testvérpár esetében is, akik többórás filmjükben először mutatták be kritikusan ezt a pedagógiai kísérletet. És itt el is elérkeztünk az első adalékhoz: a megrajzolandó korkép fontos eleme, hogy Gáspár Lászlónak minisztériumi kapcsolata révén sikerült elérnie a film betiltását. Elkészülte után jó évtizedig csak féllégális vagy zártkörű vetítéseken lehetett megnézni, jómagam a filmgyár vágóasztalán láttam, ahova Gulyásék hívtak meg.

A szentlőrinci kísérlet híre vonzotta a pedagógia nemes lelkű megszállottjait, akik alig várták, hogy kitorhessenek a magyar iskolákra rátelepedő szürkéségből. Egyikük, *Csalog Judit*, a gáspári gondolatok elkötelezett híve, a kísérlet szilárd támasza, el is ment Szentlőrincre tanítani. A kísérletet övező apró megalkuvások már kezdettől zavarták, de

el kellett telnie néhány évnek, amíg rájött, hogy a sok apró elvtelenség rendszerré áll össze, és hogy a szentlőrinci kísérlet csak papíron létezik, illetőleg Gáspár lenyűgöző előadásában, amelyeket a helybe látogatóknak vagy a különböző konferenciákon tartott. Mindennapossá váltak összeszólalkozásaik, és Gáspár László egyre nehezebben viselte élő lelkiismeretét, aki állandóan szembesítette a silány gyakorlatot papírra vetett elképzeléseivel. Amikor aztán Csalog Judit számon kérte azt is, hogy mit keres az iskola fizetési listáján a pécsi egyetem egyik tanszékvezetőjének semmihez nem értő felesége vagy a megyei párttitkár lánya, és nem fogadta el azt a magyarázatot, hogy a kísérlet védelmében van erre szükség, akkor betelt a pohár, és mennie kellett.

A szentlőrinci iskolakísérletet Patyomkin-fáluvá alacsonyító sok kis elvtelenséget részben magam tapasztaltam, részben Gulyásék filmjében láttam, részben hallomásból ismerem meg. Egyhetes otttartózkodásom harmadik napján egy akadémiai küldöttség látogatta meg az iskolát. Én a magam útját jártam, de az ebédnél egy asztalhoz kerültem a csoport egyik tagjával, *Lóránd Ferenc*cel, aki megemlítette, hogy milyen fantasztikus órát láttak a 4/b-ben, majd kérésemre részletesen elmesélte. Nem akartam hinni a fülemnek. Előző nap hajszálpontosan ugyanezt az órát hallgathattam végig – ugyancsak a 4/b-ben. Vajon milyen hatással lehetett ez a jellegzetes kádárkori „ügyeskedés” a gyerekek erkölcsi érzékére, és milyen mintát adott nekik a nagybetűs ÉLET-re? Már az „előadás” egyszeri ismétlése is megbocsáthatatlan bűn, de valószínűleg nem csak kétszer adták elő ezt a jól begyakorolt „darabot”. Egy „normál” iskolánál az embernek eszébe sem jutott volna ilyesmit szóvá tenni, de Szentlőrinc fölött ott ragyogott a nemes munkálkodás glóriája.

Egynapos látogatásaim alatt mindig lenyűgözött a munka bekapcsolása a pedagógiai folyamatba, és ámulva néztem az iskola nyomdáját vagy azt a műhelyt, ahol a fa városépítő játék készült, amelyre állítólag piaci kereslet is volt, és így pedagógiai haszna mellett az iskolát is gazdagította. Az is nagyszerűnek tűnt, hogy itt már működött az, amit jóval később diákönkormányzat néven ismertünk meg, és – ahogy Gáspár elmondta – maguk a tanulók döntöttek arról, hogy a munkával szerzett pénzt mire fordítsák. Amikor azonban egyhetes ott-tartózkodásom alatt, immár egyedül, végigjártam a munka helyszíneit, egészen mást tapasztaltam. Kiderült, hogy a gyerekeket a nyomdagép közelébe sem engedik, és hogy a városépítő játékból egyetlen készlet van, azt mutogatják a látogatóknak. Az egyik műhelyben azonban valóban találtam dolgozó gyerekeket. Akkoriban még nem csavaros teteje volt a konzerves üvegeknek, hanem egy fémpánt szorított le egy fedelet, aminek peremén gumigyűrű ült. Nos, a gyerekek munkája abból állt, hogy a fedél peremébe betették a gumigyűrűt. Tízezerszám állt a teremben a még „munkára” váró fedél és gumigyűrű, és dobozok százaiban vártak elszállításra a már felgumizott fedelek. Elképedtem, hogy munkára nevelés címén tíz-tizenegy éves gyerekekkel ilyen lélekölő, monoton és semmilyen pedagógiai célra nem jó munkát végeztetnek. Akkor hirtelen eszembe jutott, hogy ha nem is kreatív ez a munka, de a konzervgyártól kapott pénz jó alkalmat teremt arra, hogy a gyerekek gazdálkodni tanuljanak, és maguk határozzák meg, mire fordítsák. Tehát a demokrácia iskolája is lehet egyszersmind. Megkérdeztem hát a gyerekeket, hogy mennyit fizet a konzervgyár egy fedő felgumizásáért. Fogalmuk sem volt róla. Akkor megkérdeztem, hogy mi lesz a pénz sorsa, hogyan dől el, hogy mire fordítják. Úgy néztek rám, mintha a holdról jöttem volna. Másnap megint beugrottam a műhelybe, egy másik osztály rakta a gumigyűrűt, ők sem tudták, mennyiért, és ők sem tudták, mi lesz a pénzzel. Így festett hát a gyakorlatban „az iskolások termelőmunkája és gazdálkodása”.

Egy korábbi egynapos látogatásomkor megkérdeztem Gáspár Lászlót, végeznek-e valamiféle mérést, hogy igazolni lehessen a kísérlet magasabbrendűségét. Hosszasan fejtegette, hogy mérés nincs, értelme sem lenne semmiféle összehasonlításnak, hiszen itt egészen más történik, mint a többi iskolában. Egyhetes ott-tartózkodásom negyedik napján meglátogattam a Pécssett élő Csalog Juditot, akitől megtudtam, hogy rendszeresen irattak

a gyerekekkel felmérőket, és Gáspár az irodájában lévő hatalmas üveges szekrényben őrizi őket. Másnap szemügyre vettem az üveges szekrényt, amelynek tartalmát függöny rejtette, és beszélgetés közben, mintegy mellékesen, a szekrény felé bökkve megkérdeztem, hogy megnézhetném-e azokat a felméréseket. Abban bízom, hogy a minden nap más látogatóval beszélgető Gáspár nem emlékezhet arra, hogy az évek során kinek mit mondott. Ki másról tudhatnám, hogy mi van abban a szekrényben, ha nem tőle? Szerencsém volt, rögtön odalépett, kinyitotta, és a dugig tömött szekrényből kidőlt vagy száz felmérőlap. Másnap reggelig elkértem két hetedikes osztály anyagát, és este a szállodában alaposan áttanulmányoztam. Az élmény leírhatatlan. Ennyi és ilyen durva helyesírási hibával, ilyen primitív mondatokkal, ilyen lapos sematizmussal, ilyen alacsony színvonallal soha nem találkoztam még hetedikesek dolgozataiban.

A következő eset, amit Csalog Judit mesélt el, a magyar valóság sűrítménye, és semmi köze egy pedagógiai kísérlet pátoszához. Az iskolában észrevették, hogy a szertárból el-eltűnedeznek dolgok, még egy mikroszkópnak is lába kelt. Aztán egyszer estefelé, teljesen véletlenül, rajtakapták az egyik gyereket, amint épp mászott ki a szertár ablakán, kezében valami újabb eszközzel. Kiderült, hogy egy háromtagú banda dézsmálta rendszeresen a szertárt, mert otthon egyikük fészkerében egy kis laboratóriumot akartak berendezni. Elő is került minden eltűnt tárgy, és bár volt az egész otromba történetben valami elnézésre készítő gyerekesség, Gáspár véresen komolyan vette. Összehívta az iskola összes tanulóját az udvaron, a tolvajokat a nyilvánosság elé állította, és félórás dörged-

Egyhetes otttartózkodásom harmadik napján egy akadémiai küldöttség látogatta meg az iskolát. Én a magam útját jártam, de az ebédnél egy asztalhoz kerültem a csoport egyik tagjával, Lóránd Ferencsel, aki megemlítette, hogy milyen fantasztikus órát láttak a 4/b-ben

lem után kijelentette, hogy ilyen tanulóknak nincs helye az iskolában, mehetnek a másik szentlőrinci iskolába. Csakhogy elfelejtett egyeztetni a másik iskola igazgatójával, aki hallani sem akart arról, hogy a kísérleti iskola „szemetét” nála rakják le. Újabb nagygyűlés következett, újabb dörgedelmek az egész tanulóifjúság előtt, és újabb ítélet: a másik iskolába nem mehetnek át, itt maradnak ugyan, de semmiféle kedvezményben nem részesülhetnek, nem látogathatják a klubhelyiséget, nem pingpongozhatnak, nem vehet-

nek részt a sportkör életében, nem mehetnek a sportpályára stb. Az iskolának azonban volt egy országos úttörőbajnokságot nyert és ismét esélyes csapata (sajnos, ennyi év távlatából nem emlékszem rá, hogy futball-, vagy kézilabdacsapat volt-e), és az egyik „tolvaj” volt a csapat leggőlerősebb játékosa. Akkoriban rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak az ilyesféle sportsikereknek, sokat nyomott a latba egy-egy iskolavezetés politikai megítélésekor. Szentlőrinc esetében pedig azt is bizonyítania kellett, hogy nemcsak a pedagógiai újításban, hanem még a sportban is élen jár. A bajnokság épp végső szakaszába érkezett, és égető szükség volt a csapat kulcsjátékosára. Az iskola vezetése tehát úgy döntött, hogy a fiú járjon edzésre. Most azonban már nem hívtak össze iskolagyűlést, nem jelentették be, úgy tettek, mintha semmi nem történt volna. Meg is nyerték a bajnokságot. Mindennek egy egész iskola tanulóifjúsága volt tanúja, és valószínűleg mindenki vont le belőle valamilyen tanulságot a maga számára. Mert csak a tantestület hihette, hogy ha nem beszélnek róla, rajtuk kívül senki nem vesz észre semmit.

Látszólag apró, jelentéktelen esetekről van szó, de aki egy kicsit is ismeri az iskolai életet, az pontosan fel tudja mérni jelentőségüket, illetőleg azt, hogy még mi minden húzóhatott meg mögöttük a mindennapokban. Ezekben az „apróságokban” rejlik a magyarázata annak, hogy Szentlőrinc végül nem vált követendő példává. Nem volt mit követni.